İpek Şehri'nde Nüfus ve Yerleşim (1485-1582)

Population and Settlement in Ipek City (1485-1582)

Dr. Şenay Öztürk Yılmaz

ORCID No: 0000-0002-9661-284X

Trakya Üniversitesi

Öz: Günümüzde Kosova'da bulunan İpek Şehri, Osmanlı döneminde İskenderiye (İşkodra) Sancağı'na bağlı bir kaza statüsünde idi. Bu makalede öncelikle İpek Şehri'nin adı, anlamı ve coğrafi konumu hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada kullanılan tahrir defterleri ile içerikleri belirtilmiştir. Konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla mahalle kavramının Osmanlı Devleti idari sistemindeki yeri ve öneminden bahsedilmiştir. Daha sonra ise İpek Şehri'nin demografik durumu tespit edilerek yıllar içerisinde şehrin nüfusunda yaşanan değişim ve bu değişimin nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Müslüman ve gayrimüslim nüfus ayrı ayrı incelenmiş, yaşanan nüfus hareketleri mukayeseli olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı hâkimiyetine 1462 yılında giren şehrin ilk tahriri muhtemelen fetihten kısa bir süre sonra yapılmıştır. Çünkü bir bölge fethedildikten sonra Osmanlı Devleti'nin yaptığı ilk uygulamalardan biri, ele geçirilen yerin nüfus ve ekonomik potansiyelinin saptanması gayesi ile tahririnin yapılmasıdır. Şehrin sayımını içeren ulaşabildiğimiz en eski tarihli defter, 1485 yılı mufassal tapu tahrir defteridir. Nüfus verilerinin saptanması için kazanın 1485, 1530, 1570 ve 1582 yıllarındaki sayımlarını içeren dört defter kullanılmıştır. Bu çalışma ile Balkanlar'da bulunan bir şehrin 97 yıllık demografik durumu aydınlatılmış, bölgede Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi ve İslamiyet'in yayılması İpek Şehri özelinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İpek Şehri, İskenderiye, Kosova, Balkanlar, Tahrir Defterleri

Abstract: The Ipek City, which is located in Kosovo today, was in the status of a district under the Alexandria (Shkodra) Sanjak during the Ottoman period. In this article, firstly information is given about the name, meaning and geographical location of the Ipek City. Tahrir registers used in the study and their contents are indicated. In order to ensure the integrity of the subject, the place and importance of the neighborhood concept in the administrative system of the Ottoman State were mentioned. Then, the demographic situation of the Ipek City was tried to be determined and the change in the population of the city over the years and the reasons of this change were tried to be explained. Muslim and non-Muslim populations were analyzed separately and population movements were evaluated comparatively.

The first tahrir of the city, which entered the Ottoman domination in 1462, was probably made shortly after the conquest. Because, after conquering a region, one of the first applications of the Ottoman State was to make its tahrir in order to determine the population and economic potential of the captured place. The oldest tahrir register that we can including the census of the city is the detailed tahrir registry of 1485. Tahrir registers of 1485, 1530, 1570 and 1582 were used to determine the city's population data. With this study, the 97-year demographic status of a city in the Balkans was illuminated, the settlement of the Ottoman domination in the region and the spread of Islam were examined in the Ipek City.

Keywords: Ipek City, Alexandria (Shkodra), Kosovo, Balkans, Tahrir Registers

Giriş

1-İpek Şehri'nin Adı, Anlamı ve Coğrafi Konumu

İpek adının Arnavutça ve Slavcası Pec (Pecth), eski dönemlerdeki ismi ise Petşiyom'dur. İpek adı Osmanlı zamanında verilmiştir. Şehre bu dönemde İpek adı verilmesi çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in bölgeyi fethetmesinden sonra, fetihle görevlendirilen kişi, serdar-ı ekremın yanına gitmiş, Serdar, bölge ahalisinin "*hali nice dir*" diye sormuş, o da "*iyi pek*" şeklinde yanıtlamıştır. "İyi pek" cevabı da zaman içinde değişime uğrayarak İpek-İpek haline dönüşmüştür¹. Kazanın isminin bu olaydan dolayı İpek olması şüphelidir, rivayet olma ihtimali yüksektir. Pec adının da Sırpça "mağara" anlamındaki "pecina" kelimesinin kısaltılması suretiyle oluştuğu ileri sürülür². Antik dönemdeki ismi "Siparantum"dur³. İpek, tarihte Pech, Pechi, Pecchi, Pechia, Peć, Peje, Pentza, Peka, Pekii, Pek, Peja gibi isimlerle de anılmaktaydı⁴. İpek adının şehirdeki ipek üretiminden geldiğini iddia edenler de vardır⁵. Kazada bulunan dut ağaçlarının ziyadeliğinden ötürü bölgede ipek yetiştiriciliğinin mevcudiyeti⁶ bu ihtimali kuvvetlendirir de Osmanlı arşivlerinde bulunan belge ve defterlerde İpek'te, ipek üretiminin şehre adını verebilecek düzeyde olduğu görülmemektedir. Kazada ipekböceği yetiştiriciliğinden alınan ve *resm-i güğül* olarak kayıtlarda geçen vergi, 1485 yılındaki defterde mevcuttur. Fakat İpek'in 1570 ve 1582 yıllarına ait mufassal tapu tahrir defterlerinde *resm-i güğül* kaydına sadece iki köyde rastlanmıştır. İnciciyan, İpek'in yerli halk tarafından Peki veya Pek olarak adlandırıldığını, şehrin Dukakin Livası'nın bir kadılığı olduğunu belirtmiştir⁷. İpek'i XV. ve XVI. yüzyıllarda İskenderiye-Dukakin Sancağı'nın en önemli şehri olarak gösteren Skender Rıza, Roma İmparatorluğu'nda kazanın Pech-Pek, Arnavutça Peje, Sırpça Pec olarak adlandırıldığını, kelime olarak da fırın, maden fırını anlamına geldiğini yazmıştır⁸.

İskenderiye Sancağı'na bağlı çalışma konumuzu oluşturan İpek Kazası, Balkanlarda bulunan bazı yerleşim birimlerinin isimleriyle benzerlik göstermektedir. İsimlerinden dolayı karıştırılan yerleşim birimlerinin belirtilmesi uygun olacaktır. İpek isminin Slavcası olan Peć, Macaristan'da bulunan Beç, Pècs, Pecuy olarak adlandırılan kazanın ismi ile benzerlik göstermektedir. Bazı araştırmacılar, Macaristan'da bulunan Pècs ile İskenderiye Sancağı'na bağlı olan ve Kosova bölgesinde bulunan İpek Kazası'nı birbirine karıştırmıştır⁹. Macaristan'da

¹ *Salname-i Vilayet-i Kosova*, Yayına Hazırlayan H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul 2000, s. 293.

² İsa Sülçevsi, Nebahat Sülçevsi, "Kosova Türkçesi-İpek Değişkesi", *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C.3, S. 3, Kış-2013, s. 367, ISSN: 2148-130X.

³ Raif Vırmiça, *Kosova Hamamları*, Ankara 2002, s. 97.

⁴ Skender Rıza, *Kosova Gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII: Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizja Popullore*, Piriştine 1982, s. 230.

⁵ Vırmiça, a.g.e., s. 97.

⁶ Muharem Cërabregu, "Development of Urbanization and Economic Activities in the Province of Kosova During the Ottoman Empire (1389-1912)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, 21-25 Ağustos 1989, Ankara 1990, s. 678.

⁷ P. L. İnciciyan-H.D. Andreasyon, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, İstanbul 1973-74, s. 77.

⁸ Skender Rıza, "Tapu Tahrir Defterlerinin Osmanlıcası", *XI. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara 1990, s. 1188.

⁹ Mucize Ünlü, İpek'in Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi'nde konakladığı yerlerden biri olduğunu, Kanije fatihi Damad İbrahim Paşa'nın harekâtında da üs olarak kullanıldığını belirtmiştir. Fakat bahsedilen İpek, Macaristan'da bulunan Pecs'tir ve bu şehir Osmanlı döneminde Pecuy olarak adlandırılmıştır. Coğrafi olarak birbirine oldukça uzak olan iki şehir, isim benzerliğinden dolayı karıştırılmıştır. Mucize Ünlü, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Balkan Şehri: İpek", *Studies of The Ottoman Domain*, Volume: 7, Issue: 12, February 2017, s. 142. Yine Pars Tuğlacı'nın *Osmanlı Şehirleri* adlı eserinde, *İpek Şehri* maddesi bulunmaktadır. Tuğlacı, burada İpek'in Macaristan'ın güneyinde olan Pecs olduğunu belirtmiştir. Macaristan'da bulunan Pecs'in anlatıldığı izlenimi verilen maddenin ilerleyen kısımlarında, İpek'in Kosova Vilayeti'ne bağlı olduğunu belirtmiştir. Macaristan'da bulunan

bulunan Pecs, Osmanlı Dönemi'nde Peçuy-Peçoy olarak adlandırılmıştır. Peçuy, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1543 yılında, Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Mohaç Sancağı'na bağlanmıştır¹⁰. İpek adında Semendire Sancağı'nda bir nahiye bulunmaktadır, bu nahiye de isim benzerliğinden dolayı İskenderiye Sancağı'ndaki İpek Kazası ile birbirine karıştırılabilmektedir. Fakat Semendire Sancağı'ndaki İpek, bölgede üretilen bakır ve gümüş madenlerinden dolayı bazı defterlerde *Maden-i İpek*¹¹ olarak adlandırılmıştır¹². İki farklı İpek adında yerleşim birimi olduğu Osmanlı arşivi tarafından yayınlanan çalışmaların incelenmesi suretiyle net bir şekilde açığa kavuşmaktadır. Öyle ki 1530 yılına ait bir tapu tahrir defteri¹³ ve yine aynı yıla ait bir Maliyeden Müdevver defterde, İpek adlı idari birimlerin bulunduğu görülmüştür. İskenderiye Sancağı'nda bulunan İpek adındaki yerleşim birimi bir kaza iken, Semendire Sancağı'ndaki İpek, Braniçeva Kazası'nın bir nahiyesidir¹⁴. Aynı yıllarda farklı iki sancağa bağlı tek bir yerleşim birimi olamayacağından bu iki yerleşim birimleri farklı yerler olup sadece isimleri aynıdır. Üstelik iki yerleşim birimi arasında bazı ayırt edici özellikler de bulunmaktadır. Semendire Sancağı'ndaki İpek'te maden bulunurken, günümüzde Kosova'da yer alan, o dönemde de İskenderiye Sancağı'na bağlı olan İpek ve civarında maden bulunmamaktadır. Kosova Bölgesine ait mukataa defterleriyle ilgili yapılan bir çalışmada¹⁵, 79 numaralı DBŞM defterinin Kosova bölgesindeki İpek Kazası'nda bulunan gümüş madenlerine ait bir mukataa defteri olduğu ileri sürülmüştür. Fakat İpek Kazası'nda maden bulunmadığı gibi, madenin olduğu yerin de Semendire Sancağı'na tâbi İpek olma ihtimali yüksektir. Üstelik bahsi geçen 79 numaralı defterde gümüş değil bakır madenleri zikredilmiştir¹⁶.

Pecs, tarihte hiçbir zaman Kosova Vilayeti'ne bağlanmamıştır. Kosova Vilayeti'ne bağlı olan İpek/Peç de Macaristan'da bulunmamaktadır. Kısacası Tuğlacı, *İpek Şehri* maddesinde bilgi verirken hem Macaristan'daki Pecs'ten hem de Kosova'da bulunan ve çalışma konumuz olan Pec/İpek'ten tek bir şehir gibi bahsetmiştir. Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 354. Pars Tuğlacı'nın bu eserinden istifade eden araştırmacılar da yanlışlığa düşmüş, yine Macaristan'daki Peçuy ve Kosova'daki İpek'i birbirine karıştırmışlardır. Sabri Can Sannav, "Tanzimat'ın İpek Şehrine Etkileri" başlıklı çalışmada İpek'in tarihçesinden ve Osmanlı hâkimiyetine girişinden bahsettiği kısımda, Macaristan'daki Peçuy'u anlatmıştır. Keza şehrin 1547 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdiğini belirtmiştir. 1547 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdiği ileri sürülen şehir Macaristan'da bulunan Peçuy'dur. Yazısının girişinde Peçuy'u anlatan yazar, daha sonra ise Kosova'da bulunan İpek'e ait bilgiler vermiştir. Sabri Can Sannav, "Tanzimat'ın İpek Şehrine Etkileri", *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 104, S. 337, Eylül 2015.

¹⁰ Pap Sandor, "Peçuy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 215.

¹¹ Maden-i İpek adındaki nahiyenin İskenderiye Sancağı'na bağlı İpek'ten farklı bir yerleşim birimi olduğunu Skender Rızaç'da ortaya koymuştur. Maden-i İpek'in yerinin kuzeydoğu Sırbistan'da Tuna Nehri yakınlarında olduğunu belirtmiştir; Rızaç, *Kosova Gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII: Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizja Popullore*, Piriştine 1982, s. 231.

¹² "1127 senesinde ma'den-i İpek Kasabası'nda vâki' ma'denciyanın bilâ-sened mutasarrıf oldukları Nühas cevheri kuyularının..." . BOA, (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) DBŞM.d. (Divân-ı Hümâyün Baş Muhasebe Defterleri) 1250, (1715), BOA, DBŞM.d. 79, s. 2, 6, (1572-1576).

¹³ BOA, TTd. (Tapu Tahrir Defteri) 367, (H.937/M.1530).

¹⁴ MAD 506 Numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrir Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2009, s. 4.

¹⁵ Rıfat Günelan-Zeki Kavanoz, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Kosova Bölgesine Ait Mukataa Defterleri", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, s. 119, İstanbul 2011.

¹⁶ "Muhâsebe-i Mahsulât-ı cevâhir ve nühas ma'den-i medn-i İpek...", s. 2. Semendire Sancağı'nda bulunan İpek ya da Maden-i İpek olarak geçen nahiyenin bakır madenleri yönünden zengin olduğu ve bölgeden bakır çıkarıldığı diğer başka belgelerle de sabittir: "Semendire Sancağı'nda İpek Nahiyesi'nde senevi 3100 kuruş mal-ı mukkayedi olan ma'den-i nühas-ı Koçaniye mukataasının üç rub' hissesi ber-vech-i mâlikâne uhde-i kullarında olub ve rub' hisse-i âharı Mehmed Ağa mahlûlundan bundan akdem...". C.DRB (Cevdet-Darphane) 62-3062/1, (H.1180/M. 1766). "Maktû' ma'den-i nühas-ı Koçaniye ve İpek der-nâhiye-i Semendire, senevi malın ber-vech-i ocaklık mahaline ve irsâliyesin Hazine-i Amire'ye edâ ve kalemiye kayd...". C.DRB. 62-3062/2, (H.1181/M. 1766). Avarız ve nüzûl bedellerinin belirtildiği bir defterde ise Semendire Sancağı'na bağlı kazalardan birisinin Ma'den-i İpek olarak açık bir şekilde yazıldığı da görülmektedir. BOA, DMKF.d., 27575, s. 11 (H.1095/M. 1684).

İpek, bir ovanın ismi olan ve bulunduğu bölgeye adını vererek daha sonra Osmanlı vilayetlerinden olan Kosova'da yer alıyordu. Aslı Kosovo olan kelime Slavca, Bulgarca ve Çekçe anlamı “karatavuk” manasındadır. Osmanlı kaynaklarında zaman zaman “kef” harfiyle “Kösova” şeklinde yazıldığı görülmektedir. Kelimenin Kosa-Köse-ova köklerinden geldiği ileri sürülmektedir¹⁷.

İpek, Prizren'in 75 km kuzeybatısında ve İşkodra'nın 110 km. kuzey doğusunda, Arnavut Alpleri adıyla bilinen İşkodra dağ silsilesinin güneybatı eteklerinde, kendiyle aynı adı taşıyan ve Akdrin'e¹⁸ dökülen bir nehrin üzerinde, bir ovanın kenarında bulunmaktadır. Arazisinin büyük bir kısmı dağlıktır, düz yerleri de kumluk olduğundan tarıma elverişli değildir¹⁹. Evliya Çelebi, eserinde Üsküp yakınlarındaki kalelerden bahsederken İpek Şehri'ni, Dukakin Sancağı'nı ve Prizren'i Üsküp şehrinin batısında, dağlar ardında bulunduğunu dile getirir²⁰. Dukakin bölgesinin kültür ve ekonomi merkezlerinden biri olan şehir, Prokletiye Dağları eteklerinde ve Rugova Vadisi'nin çıkışında, denizden 498 metre yüksekliğinde yer almaktadır. Uygun coğrafi durumu sebebiyle antik bir şehir olan İpek, eski dönemlerden itibaren bilinen ulaşım yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı çok sayıda ahalinin ve kavmin göç bölgesi olmuştur. Bunun sonucunda da bölge, farklı etnik grupların yaşadığı bir yer haline gelmiştir²¹.

2- Çalışmada Kullanılan Tapu Tahrir Defterleri

Tahrir neticesinde hazırlanan tahrir defterleri, klasik dönem Osmanlı tarihinde (XV. ve XVI. yüzyıllar) timar sisteminin uygulandığı bölgelerde vergi ödemekle yükümlü olan kişilere ait çeşitli bilgileri, bunların yaşadıkları yerlerden toplanması beklenen vergileri, vergilerin toplanması işinin kimin uhdesinde olduğunu tespit eden ve genellikle sancak esasına göre hazırlanan resmî belgelerdir. Tahrir defterlerinde kaydedilen vergilere ait sayısal veriler, toplanan miktarı değil tahmini olarak toplanması muhtemel vergi miktarını göstermekteydi. Bu uygulamada esas, tahriri yapılan bölgenin ortalama üretim miktarıydı. Osmanlı Devleti'nde tahrir işleminin ilk defa ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinemese de günümüze ulaşan en eski sayımı içeren defter, Hicri 835 (Miladi 1431) tarihli Arvanid Sancağı Defteri'dir²².

Tahrir işlemi, bir şehrin, bir bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden hemen sonra en kısa süre içerisinde yapılmaktaydı. Böylece devlet kendi eline geçen yerin nüfus verilerini, orada bulunan bağ, bahçe gibi mülklerin miktarını, bölgede yapılan üretim çeşitliliğini saptamış oluyordu. Diğer bir deyişle sahip olduğu yerin sosyal ve ekonomik potansiyelini görme imkânına kavuşuyordu. Tahrir işlemlerinin yapılma sıklığı konusunda 25-35 yıl gibi bir süre ileri sürülse de tahrir defterlerine bakıldığında bu sürenin şartlara göre değiştiği görülmektedir. Herşeyden önce padişahların değişmesinin akabinde her bölgenin tahrir işlemi yinelenmekte, gerekli görülen durumlarda da tahrirler yapılabilmekteydi²³. Öyle ki 46 yıl hüküm süren Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde, tahta çıktığı ilk yıllarda ve saltanatının son yıllarında olmak üzere, iki kere tahrir yapıldığı bilinmektedir²⁴. Yine vergi gelirlerinin herhangi bir

¹⁷ M. Münir Aktepe, “Kosova”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, s. 216.

¹⁸ Arnavutluk'un en büyük ırmaklarından olan Drin Nehri, Akdrin ve Karadrin olarak adlandırılan iki nehrin birleşmesinden meydana gelmektedir. *Salname-i Vilayet-i Kosova*, s. 294.

¹⁹ Şemseddin Sami, “İpek”, *Kamusu'l-Âlâm*, C. 2, İstanbul 1306, s. 1116.

²⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi I*, 1.-6. Kitaplar, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin, İstanbul 2011, s. 300.

²¹ Raif Virmiş, “İpek”, *Medeniyet Araştırma Bilim Dergisi*, S. 4, yıl:1, Prizren 2002, s. 135.

²² Bu defter Halil İncalcık tarafından neşredilmiştir: Halil İncalcık, *Hicri 835 tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987. Mehmet Öz, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 426-427.

²³ Mehmet Öz “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara 2000, s. 18.

²⁴ Huricihan İslamoğlu İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991, s. 60.

şekilde artması ve azalması, defterlerde karışıklık görülmesi, defter dışı kalmış kayıtların deftere geçirilmesi gibi sebepler yeni bir tahrir işleminin yapılmasını gerektiriyordu²⁵.

Tahrir işlemlerinin özenle yapıp kaydedilmesiyle oluşan defterlerin tutulma nedenlerinden biri de Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi bir yapıyı benimsemesidir. Öyle ki tahrir defterleri sayesinde Osmanlı hâkimiyetinde bulunan en küçük idari birimin dahi, en basit haliyle demografik ve ekonomik yapısı, devlet görevlileri tarafından kayıt altına alınmıştır. Ayrıca İnalçık, tahrir işlemini, *fethedilen toprakların istatistikî tetkiki* alt başlığıyla, Osmanlı fetih yöntemlerinin bir aşaması olarak zikretmiştir. Tahrir işlemi, Osmanlı taşra idaresinin temelini oluşturmaktadır. Tahriri yapılan yerin vergilendirilebilir kaynakları hesaplanır ve bu veriler Defter-i Hakani'ye kaydedilirdi. Aynı zamanda bu defterler, toprakların yasal sahiplerini de gösteren kayıtlardı²⁶.

Tahrir defterleri, Osmanlı Devleti'nde uygulanan timar sisteminin daha sağlıklı yürütülebilmesi için oluşturulan kayıtlardı. Timar sisteminin bozulmasıyla, tahrir defterlerinin önemi de aynı doğrultuda azaldı. Fakat devletin takip ettiği yeni toprak sistemine ait kayıtlar da tahrir defterlerinin yerini aldı. XVII. yüzyıldan sonra düzenli olarak alınan avarız vergisi kayıtlarını içeren, kadıların nezaretinde oluşturulan mufassal tipte Avarız Tahrir Defterleri, daha önceki tapu tahrir defterlerinin yerine kullanılabilecek birer kaynak haline dönüştü. Avarız kayıtları XVIII. yüzyılda da tutulmaya devam etmiş, XIX. yüzyılda ise nüfus verilerini içeren Temettuat Defterleri aynı amaçla kullanılmaya başlanmıştır²⁷.

Çalışmada kullanılan tahrir defterlerinden ilki 17 numaralı tapu tahrir defteri²⁸, Hicri 890, Milâdi 1485 tarihlidir. Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. 498 sayfa olan defterin boyutu 11x30'dur. Defterin ilk sayfasında belirtildiği üzere kâtip Süleyman bin Abdullah'dır. Tahrir işlemini gerçekleştiren kişi de Mustafa bin Sıraceddin'dir. İşkodra, İpek, Podgoriçe ve sair nahiyelerin nüfusunu, hasların gelirlerini, timar ve zeametlerini içermektedir. İpek ile ilgili kayıtlar, defterin 210. sayfasından itibaren başlamaktadır. İpek, bir nahiye olarak geçmektedir. *Nefs-i İpek* başlığı altında İpek merkezde yer alan mahalleler, Müslim ve gayrimüslim olarak ayrı ayrı yazılmıştır. Daha sonra nahiyede bulunan köylerin isimleri verilerek, köylerde yaşayan vergi yükümlüsü nüfus, statülerine göre hane, mücerred ve bive olarak kaydedilmiş, vergiler de miktarlarıyla birlikte verilmiştir. Bu dönemde Müslümanlar bölgede fazla olmadığı için sayıları zaman zaman gayrimüslim haneleri içinde belirtilmiş, zaman zaman da Müslim ibaresiyle ayrı bir şekilde yazılmıştır. Tahrir defterinin üzerinde birden çok numaralandırma işlemi yapılmıştır. Söz konusu defteri Arnavutça'ya tercüme ederek neşreden Selami Pulaha'nın eserinden özellikle yer isimleri için istifade edilmiştir. Pulaha'nın eserinde saptanan hatalar ilgili yerlerde gösterilmeye çalışılmıştır.

367 numaralı defter, Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. İcmal türündeki tahrir defterlerinden olmakla birlikte diğer icmal defterlerine göre daha detaylı bilgiler verir. Bu tarz defterlere mufassal-icmal adı verilmektedir. Mufassal icmallerin, mufassal tapu tahrir defterlerinden farkı, vergi çeşitlerinin kalem kalem yazılmaması ve vergi yükümlüsü nüfusun isimlerine yer verilmemesidir. Timar-icmal defterleri gibi sadece gelirlerin yazılmasıyla yetinilmemiştir. Mufassal-icmal türü defterler, derli toplu oluşu ve gelirleri bir bütün olarak

²⁵ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014, s. 21.

²⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, Çeviren: Hamdi Can Tuncer, S. 19, İstanbul 1999, s. 119.

²⁷ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s. 328.

²⁸ Bu defterle ilgili yapılan çalışmalar: Selami Pulaha, *Defteri I Regjistrimit Të Shkodrës I Vitit 1485*, Tirane 1974; Mustafa Işık, Zeki Çevik, 17 Numaralı, "H. 890/ M. 1485-86 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Nefs-i İpek", *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defteri Hâkanî*, C. 1, İstanbul 2015, s. 29-67.

vermesi bakımından daha pratik olabilmektedir. Mufassal icmal türü defter çeşidi sadece Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde yapılan tahrirlerde görülmektedir²⁹. Hicri 937 (Miladi 1530) tarihli olan defterin boyutu 18x51'dir. 327 sayfadan oluşmaktadır. Mahalle, köy ve diğer yerleşim birimleri ve burada yaşayan ahali, statülerine göre hane-mücerred-bive şeklinde verilmiştir. Mahallelerde bulunan dini görevliler ve muafkların sayısı da defterde yer almaktadır. Karlılı, Tırhala, Eğriboz, Mora, Rodos, İşkodra, Dukakin, Ohri, İlbasan Livalarının tahririni içermektedir. Defterde, İskenderiye Sancağı'nın tahrir kayıtları 304. sayfada başlamakta ve 335'te bitmektedir. Bu defter, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından basılmıştır³⁰.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan mufassal tipteki 500 numaralı mufassal tapu tahrir defteri, hicri 978, milâdi 1570 tarihli'dir. Tamamı 669 sayfa olan defterin boyutu 16x41'dir. II. Selim dönemine ait olan İskenderiye Sancağı'nın kaza ve köylerin nüfus ve timarlarını, vakıflarını içermektedir. Sancağın kanunnamesi, defterin 6. sayfasında yer almaktadır. *Bâc-ı bazar* vergisinin içeriği ve miktarları 7. sayfasında belirtilmiştir. Defterin 15. Sayfasında ise İskenderiye'de bulunan Boyana Nehri üzerindeki Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı köprünün³¹ Zapoyana tarafındaki hane ahaliilerinin hizmetleri mukabilinde avarız ve nüzül bedelinden muaf oldukları yazılmıştır. İpek'in köyleri, manastırları, mezraaları gibi nahiyede bulunan yerleşim birimleri defterin 360. sayfasında sıralanmış, defterin fihristi yazılmıştır. İpek, bu defterde nahiye olarak geçer. Defterde ayrıca İpek Kazası'ndaki medrese, cami ve imaretlere vakfedilen değirmenlerle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Defterin alt kısımları tahrip olmuştur. Tahrip olan bu kısımlarda bulunan kayıtlar okunamamaktadır. Bununla birlikte okunamayan vergi kayıtlarının, defterdeki diğer bilgilerle sağlaması yapılmış, bu suretle birçok kayıt tespit edilebilmiştir. Örneğin bir köyün hane toplamalarının yazıldığı kısım silikse vergi mükelleflerinin isimlerinin yazıldığı yerden o köyde bulunan kişi sayıları belirlenebilmiştir. Hem hane sayıları hem de vergi mükelleflerinin isimlerinin okunamadığı durumlarda ise ispençe miktarından istifade edilerek köy nüfusu hesaplanmıştır. Vergi kayıtlarının tamamen silik olduğu ve herhangi bir çıkarım yapılamayan verilerde ise ortalama bir rakam belirlemek adına bir sonraki tahrir kaydının üretim miktarı esas alınmıştır. Bununla birlikte üretimi yapılan ürün, o dönemdeki fiyatından değerlendirilmiştir.

İskenderiye Sancağı'na ait 93 numaralı mufassal tahrir defteri ise hicri 7 Şaban 990 tarihli'dir (7 Ağustos 1582). Ankara Tapu Kadastro Arşivi'nde bulunmaktadır. Sıra numarası 93, fon kodu TKGM. KK. TTd. 93'tür. Defterin eski numarası 416/59'dur. 353 varaktan oluşan defterin boyutu 17x45'tir. Katip İbrahim tarafından yazılan defterin emini ise Muhammed ez-Zâim olarak kaydedilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim dönemindeki tahriri ihtiva eder. Defterin başında İskenderiye Livası'nın kanunnamesi ve bac-ı bazar vergisinin tarifi bulunmaktadır. Üçüncü sayfada İskenderiye Sancağı'nın nahiyeleriyle tahrir başlanmaktadır. İpek de dâhil olmak üzere sancağın toplam 22 nahiyesi bulunmaktadır. İskenderiye, Düşmanili, Zapoyana, Marko, Kranye, Cebel-i Şestan, Podgoriçe, Jabyak, Hod, Belopavlik, İvrajegarniç, Bevir, Klemente, Koca, Altunili, Petrişpan, Podimil, Komaran, Plav, İzlikrika ve Bar diğer nahiyelerdir. İskenderiye Nahiyesi ile başlanarak, köyler sıralanmış, has, timar ve zeametler verilmiştir. Defterin 300. sayfasında Karacadağ Vilâyeti'nin kanunnamesi bulunmaktadır.

²⁹ Emecen, "Mufassaldan İcmale", *Osmanlı Araştırmaları XVI*, İstanbul 1996, s. 40-41.

³⁰ 367 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri ile 94 ve 1078 Numaralı Avlonya Livâsı Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530) III, Yanya, İskenderiye, Ohri, İlbasan ve Avlonya Livâları ile Dukakin Vilâyeti, Ankara 2008.

³¹ Bu köprü, 1478 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Arnavutluk üzerine çıktığı sefer esnasında nehrin karşısına geçebilmek amacıyla yaptırdığı köprüdür. Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 177.

Yerleşim Merkezleri ve Nüfus

1-Şehir ve Mahalleler

Osmanlı şehirleri, geneli itibariyle mahallelere bölünmüştür. Mahalleler, vergi yüklerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Ekseriyetle aynı mahallede, aynı etnik ve dinî gruba ait bireyler mevcuttur³². Mahallelerin şehrin büyümesinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Şehrin gelişmesi, yeni mahallelerin kurulması ile mümkündür³³. Yeni mahallelerin kurulması da doğal bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir³⁴. Şehirde nüfus artışına bağlı olarak mahalle sayıları da artacak ve fiziki büyümeyle birlikte yerleşim birimleri gelişecektir. Sonuç olarak bir yerleşim biriminin şehir kimliğine kavuşabilmesi için mahallelere bölünmüş olması gerekiyordu. Eski dönemde mahalle olarak adlandırılan yerleşim birimlerinin nüfus miktarları göz önüne alındığında, mahallelerin günümüzdeki sokak muadili birimler olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

Şehir ve kasabalarda oturan halk için “şehirli”, kırsal kesimde oturan ve temel geçim kaynağı tarım olan çiftçiye de “köylü” denilmekteydi. İki grubun ekonomik ve hukukî statüleri farklıydı. Şehirlilerin yükümlülükleri doğrudan devlete aitti, reaya gibi sipahi veya vakıf-mülke bağlı olan çiftçi-köylü toplumundan bu hukukî özellikleriyle ayrılıyorlardı³⁵. Kentliler, ekonomik anlamda reayadan farklı olarak askerlikten ve kırsal kesimde yaşayanların ödediği pek çok vergiden muaftı. Bu muafiyet, köyden kente göç hareketinin artmasına sebep olabilmekteydi³⁶. Köyden kente göç, devlet ekonomisini bozacağından kente geçişin önünün alınması için devlet de çeşitli tedbirler alma yoluna gitti. Kentliler, ancak bulundukları şehirde on yıl yaşayıp bu süre zarfında devlet desteği almadan bir meslek sahibi olmuşlarsa yasal kentli sayılabilirdi. Bu durumda da ayrıcalıkları mukabilinde *çift bozan*³⁷ vergisini ödemek zorundaydılar³⁸. Fakat bu uygulama şehirden şehre değişebilmekteydi. Trabzon şehrini inceleyen Lowry, uygulamanın değiştiğini ortaya koymuştur. Trabzon’da oturan Müslümanların kırsal kesimde oturan Müslümanların ödedikleri vergileri ödemedikleri halde, şehir Hristiyanlarının kırsal bölgelerde oturan Hristiyanların ödedikleri ispence vergisini ödediğini belirtmiştir³⁹.

Osmanlı mahallelerinde, mahalle ahalisinin ortaklaşa ödemeleri gereken vergi vb. giderlerini karşılamak üzere “avarız vakıfları” kurulmuştur. Yangın, deprem, su baskını ve salgın hastalık gibi afetlerle, fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsiz cenazelerin defin masraflarının karşılanmasına bu vakıflardan

³² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, İstanbul 2010, s.182.

³³ Doğan Kuban, “Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 7, Ankara 1968, s. 62.

³⁴ Osmanlı Devleti tarafından başka bir bölgeden toplu bir şekilde yerleştirme olmadığında geçerlidir.

³⁵ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s. 327.

³⁶ Vergi muafiyeti, köyden kente göçün nedenlerinden biridir. Osmanlı klasik döneminde köyden kente göç hareketleri ve nedenleri için bkz. Alpaslan Demir, “15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, C. 34/ S. 58, 2015, s. 563-581. Alpaslan Demir, “15-16. Yüzyıl Göç Çalışmalarında Yöntem ve Terkedilmiş Köyler Meselesi: Menemen Kazası Örneği”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (GTTAD)*, C. 2, S. 3, Ocak 2020, s. 137-142.

³⁷ Çift-bozan vergisi, toprağını işlemeyen, tarım faaliyetlerini durduran köylülerden tahsil edilirdi. Bu verginin alınma sebebi şüphesiz ki tarıma dayanan bir devlet olan Osmanlı Devleti’nde tarımın sürekliliğini sağlamaktır. Yine bu vergi ile köylerin boşalmasının önüne geçmek amaçlanmaktaydı: Osman Gümüşçü-Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Devleti’nin “Resm-i Çift” Uygulamalarını Yeniden Düşünmek”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, 2016, s. 183.

³⁸ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, İstanbul 2004, s. 192.

³⁹ Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, İstanbul 1998, s. 160.

yardım edilmekteydi⁴⁰. Vakıfta biriken paralardan ihtiyaç sahiplerine de verilirdi. Bu bakımdan avarız vakıfları bir tür sosyal yardım fonu hüviyetindeydi⁴¹.

Mahallelerin oluşmasının bir nedeni de Müslüman ve gayrimüslimlerin ayrı olarak yaşamasıydı. Mahalleler, dinî farklılıklar neticesinde doğal bir süreç içinde kendiliğinden oluşmuştur. Böylece her dini zümrenin yaşadığı ayrı yerleşim birimleri ortaya çıkmıştır. Bu yerleşimler, ahalinin mensup olduğu dine göre değişebilmekteydi. Örneğin Müslümanlar genellikle bir cami, mescit ve imaret gibi yapıların etrafında yaşarken, gayrimüslimler eğer varsa kendi ibadethaneleri yakınlarında oturmaktaydı. Mahalle adları da çoğunluklu mahallede bulunan caminin adıyla anılmaktaydı. Böylece bir şehrin Müslüman ve gayrimüslim halkı farklı kesimlerde toplanmaktaydı.

Mahallelerden oluşan birimler olması dışında şehirlerin özelliklerinden biri de, şehir halkının dinî, sosyal ve gündelik ihtiyaçlarını karşılayabilecek fiziki mekânların bulunmasıdır. Özellikle İslam şehirleri için bu fiziki yapıların başında cami gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği şehirde cami, şehrin merkezine bina edilir, etrafında da şehir yerleşimi başlardı. Cami yakınlarında kurulan pazar, gerek bölge halkının gerekse civar köy ve yerleşimlerinden Cuma namazı için gelenlerin aynı zamanda ihtiyaçlarının giderilmesini amaçlardı ki bu sebepten pazarın kurulduğu gün genellikle Cuma günüyüdü. Pazar yeri yakınlarında bulunan camilere "çarşı camii", "merkez camii" gibi adlar verilmesi de caminin şehir merkezinde/çarşıda kurulmasından ileri gelmekteydi. Ergenç, şehir ve kasaba tanımını belge diliyle "bazâr durur, cum'a kılınur" olarak tanımlamıştır⁴² ki cami ve pazar yerinin yerleşim biriminin niteliğini belirlemesi açısından önemini ortaya koymuştur.

Şehirlerde bulunan çarşı ise aynı tarzda üretim yapanların ve satıcıların yani esnaf ahalisinin bir arada bulunduğu yerdi. Bu esnaflar satışını yaptıkları mamullerin önem derecesine göre sıralanmaktaydı. Caminin hemen yanında kitapçılar, ciltçiler, dokumacılar, marangozlar, demir ve bakırcılar yer alırken en uzak yerde debbağ ve boyacılar bulunmaktaydı. İslam şehrini oluşturan üç temel öğeden sayılan cami ve Pazar yeri dışında yine bu yerleşim yakınlarında bir de hamam olurdu. Hamam İslam şehirlerinde, Roma ve Helen kültüründeki gibi eğlence işlevinden ziyade temizlik ve sağlık açısından kullanılmaktaydı⁴³.

Anadolu ve Balkan şehirlerinin tipik bir özelliği de şehrin kalbi olarak zikredilebilecek, şehrin muhafazası için zorunlu olan kalelerdi. Şehir, bu kale etrafında yerleşim ve gelişim göstermekteydi. İç kale ve dış kale olmak üzere ikiye ayrılan kalelerin iç kale kısmında yöneticiler, dış kalede de yeni yerleşimler bulunurdu⁴⁴.

İpek Kazası merkezinde bulunan mahallelerde, bahsedilen mahalle özelliklerinin aynen tatbik edildiği görülmüştür. Müslümanlar ve gayrimüslimler ayrı mahallelerde yaşamaktadırlar. İpek'te bulunan bir Sırp kilisesi II. Mehmed'in bölgeyi ele geçirmesinden sonra camiye çevrilmiş ve cami çevresinde toplanan ahali, yaşadıkları mahalleye Cami-i Şerif/Cami-i Sultan Mehmed Han ismini vermiştir. Yine bir Müslüman mahallesinde vakıf kuran Bali Bey'in adı, mahallenin ismi olmuştur. Bunun dışında Müslüman mahallerinin isimleri genellikle o mahallede bulunan mescidin adını taşımıştır.

⁴⁰ Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 109.

⁴¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul 1984, s. 75-76.

⁴² Özer Ergenç, "Osmanlı Klâsik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, s. 32.

⁴³ Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 48-49.

⁴⁴ İlhan Şahin, "Şehir" (Osmanlılar'da), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 446.

2- İpek Şehri'nde Bulunan Müslüman Mahalleleri ve Nüfusları

İskenderiye mirlivasının haslarından olan İpek şehrinde 1485 yılında Müslüman Mahallesi bulunmamaktaydı. “Müslümânân” olarak kaydedilen Müslümanların belirtildiği kısımda sadece İpek merkezde yaşayan Müslüman vergi yükümlüsü nüfusun isimleri zikredilmiştir. İsimler belirtildikten sonra genellikle kişinin mesleği ya da nereli olduğu da kaydedilmiştir. Buradan hareketle Müslümanların uğraştığı mesleklerin belirlenmesi de mümkün olmuştur. Toplam 33 haneden oluşan Müslümanların isim ve bazılarının meslekleri şu şekildeydi⁴⁵.

Tablo I. İpek Şehri'nde 1485 Yılında Bulunan Müslümanların İsim ve Meslekleri

Nahiye-i İpek Hashâ-yı Mirliva-i İskenderiye		
Nefs-i İpek Hassa-ı Mezkûr		
Müslümânân		
Sinan, Dımaşkî	Yusuf, Kâtib	Ali Küçük
Sungur veled-i Abdullah	Hamza Gulam-ı İsa Bey	Doğan, Dellal
Hızır, Hayyat	Abdi, Hayyat	İsmail, Kasab
Doğan, Kasab	Hoca Doğan	İsmail Gedik
Doğan, Kebe	İsmail Küçük	Saruca, Kadı
Karagöz, Doğançı	Avaz	Hamza Çelebi
Abbas, Hatim	Hüseyin, Sabuni	Ali, Hayyat
Şirmerd, Nalbant	İskender, Nalbant	Mehmed, Naib
Mehmed	Karagöz Küçük	Süleyman, Kadı
Abbas veled-i Abdullah	Yusuf, Hayyat	Abbas Rum
İsmail, Dellal	Musa	Ahmed veled-i Abdullah

İpek Kazası'nın merkezinde 1485 yılında Müslüman Mahallesi bulunmuyordu. 1530 yılına gelindiğinde ise beş Müslüman, altı gayrimüslim mahallesi olduğu görülmektedir. Şehir merkezinde 45 yıllık bir süre içinde Müslüman ve gayrimüslim nüfusta ciddi anlamda bir değişiklik yaşanmıştır. Müslümanlar, 1485'te toplam 33 hane iken 1530 yılında 129 hane, beş imam, dört müezzin, dokuz ehl-i berat ve üç mücerreden oluşuyordu. Gayrimüslim nüfusta ise bir azalma söz konusudur. Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinin yerleştiği 1530 yılında, bu ciddi değişimlerin farklı sebepleri olabilirdi. Osmanlı Devleti'nin “şenlendirme ve iskân” politikası bağlamında bölgeye Anadolu'dan Müslümanların getirilerek yerleştirilmesi akla gelen ilk ihtimaldir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki fetihler sonucunda ele geçirdiği toprak miktarının artmasıyla, Anadolu'dan şenlendirme amacıyla konargöçerler yerleştiriliyor, sadece bu kişiler tarafından bir köy dahi oluşabiliyordu. Bu uygulama hem Balkanların İslamlaşmasını hem de

⁴⁵ BOA, TTd. 17, s. 210-211 (H. 890/M.1485).

konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmesini sağlıyordu⁴⁶. İpek merkezde 1530 yılında beş Müslüman mahallesinin mevcudiyeti ve bir önceki tahrir kaydı olan 1485 yılına göre sayılarının bir hayli yükselmesi de Anadolu'dan konar-göçerlerin getirilerek şehre yerleştirildiğine işaret edebilir. Üstelik bu Müslüman mahalle adlarına bakıldığında tümünün cami veya mescit gibi ibadethanelerin isimlerinden oluştuğu görülmektedir. Müslüman mahallelerinde dinî ihtiyaçlar doğrultusunda bir zaruret olarak ibadethanelerin yapıldığı ve halkın da bu yapılar etrafında yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda cami ve mescit gibi yapıların Müslüman Türk şehirlerinin fiziki özelliklerini yansıtmaları da doğal bir sonuç olmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlılar, Balkanlara kendi kültürlerini ve mimari özelliklerini de yerleştirmeyi amaçlamıştır. Fakat 1530 yılında İpek'in kırsal alanına bakıldığında, Anadolu'dan getirilen Müslümanların yerleştirildiğine dair değerlendirilebilecek bir veriye rastlanamamıştır. Konargöçerlerin köylere yerleştirilmesi gibi bir uygulama söz konusu değildir. Çünkü bu uygulama sonucunda oluşturulan köylerin isimleri bu hususta bir öngörü sağlamaktadır. Öyle ki göç hareketi sonucunda oluşan yerleşim birimleri daha ziyade kişilerin geldikleri yerin adıyla anılır ve bu yerleşim birimlerindeki nüfusun tamamı Türklerden oluşurdu⁴⁷.

İpek kırsalında 1530 yılı kayıtlarına göre, Müslümanların perakende şekilde yayıldığı görülür. Bir ihtimal devlet önemli ve etkili kişileri, bilinçli bir şekilde yerleştirmiş olabilir. Bununla birlikte köylerde bulunan bu Müslümanların, dinini değiştirerek İslam dinine geçen gayrimüslimler olması ihtimal dâhilindedir. Yine Müslüman nüfusun artarken, ciddi anlamda gayrimüslim nüfusun düşmesi, gayrimüslim reyanın, hâkimiyeti altında yaşadıkları Osmanlı Devleti'nin benimsediği İslamiyet'e geçmiş olabileceğini düşündüren diğer bir sebeptir. Gayrimüslimler böylece Müslümanların statülerine yükselecek, onların sahip olduğu bazı hak ve ayrıcalıklara da sahip olacaklardı. 1530 yılı defteri mufassal olmadığından gayrimüslim ve Müslüman nüfusun isimleri belirtilmemiş sadece sayıları verilmiştir. İsimler belirtilseydi Müslüman nüfusta Abdullah isminin çokluğu gayrimüslimlerin din değiştirdiklerine dair bir delil daha olabilirdi. 1530 yılında varsayılan ve öngörülen bu ihtimal için sayılardaki artış hariç bir delil ya da gösterge olmasa da ilerideki kayıtlar açık bir şekilde bölgede İslamlaşmanın mevcudiyetini gösterecektir. Yine kullanılan isimlere göre kişilerin Anadolu'dan getirilen Türkler mi yoksa o bölgede yaşayan ve din değiştiren kişiler mi olduğuna dair bir yorum yapılabilirdi. Çünkü İslam dinini seçen gayrimüslimler genellikle Türkçe isimler almaz daha ziyade Arapça isimleri tercih ederlerdi.

Tablo II. İpek Şehri'nde 1530 Yılında Bulunan Müslüman Nüfus⁴⁸

Mahalle Adı	Hane	İmam	Müezzin	Ehl-i Berat	Mücerred
Cami-i Sultan Mehmed Han	36	1	1	-	-
Mescid-i Piri Bey	19	1	-	9	-
Mescid-i Sinan Voyvoda	29	1	1	-	-
Mescid-i Hayreddin	18	1	1	-	-

⁴⁶ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı", *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 1-2, Ankara 1976, s. 267-271.

⁴⁷ Havva Selçuk, "Rumeli'ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri (1432-1481)", *Türkler*, C. 9, Ankara 2002, s. 178.

⁴⁸ BOA, TTd. 367, s. 322 (H. 937/M.1530).

Cami-i Gülfem Hatun	27	1	1	-	3
Yekûn	129	5	4	9	3

Müslüman mahallelerinin en kalabalık olanı *Cami-i Sultan Mehmed Han Mahallesi* idi. Mahalle, Sultan II. Mehmed döneminde inşa edilen caminin çevresinde oluşmuştu. Diğer Müslüman Mahalleleri de adlarını mahallelerindeki dinî bir yapı olan cami ve mescitlerden almıştı. Bu veriler aynı zamanda İpek merkezinde bulunan dinî yapıların sayısını belirtmesi açısından da önemlidir. İki cami ve üç mescidin varlığı kesinlik kazanmıştır. Mescit ve camiler, bu yapıların banisi ya da hangi sultan tarafından yaptırıldıysa onun adı ile anılmıştır.

İpek'te 1530 yılında bulunan Müslüman Mahallelerinden olan *Mescid-i Piri Bey Mahallesi*'nde dokuz ehl-i berat hanenin bulunması dikkat çekicidir. *Ehl-i berat* olarak belirtilen grup, berat sahibi olan ayrıcalıklı zümredendir ve vergi muafiyetleri bulunmaktadır. Diğer Müslüman mahallelerinde ehl-i beratla rastlanmamıştır. Beş Müslüman mahallesinde yaşayan Müslümanlara bakıldığında 129 hane, bahsi geçen dokuz ehl-i berat ve üç mücerred bulunuyordu. Her mahallenin bir imamı olmak üzere beş imam ve dört müezzin mevcuttu⁴⁹.

II. Selim döneminde (1566-1574) bölgenin tahririni içeren 1570 yılına ait 500 numaralı mufassal tapu tahrir defterinde, İpek Kazası'nda genel olarak bir nüfus artışı olduğu görülmektedir. Hem Müslüman nüfus, hem de gayrimüslim nüfusun miktarı artmış, yeni mahalleler oluşmuştur. İpek'te bulunan patrikhanenin 1557 yılında, o dönemde üçüncü vezir olan Sokollu Mehmed Paşa'nın⁵⁰ gayretleri sonucunda kardeşi Makarije'yi patrik tayin ederek Osmanlı kontrolünde tekrar açılması, belki de bu nüfus hareketinin artışını etkileyen faktörlerdendir. Bu faktörü iki şekilde çözümlememiz mümkündür. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altına aldığı topraklarda yaşayan ahaliye baskı ve zulüm uygulama yolunu seçmemiş, onları kendi reayası olarak kendi sistemine dâhil etmeye çalışmıştır. Müslüman nüfusun yeni fethedilen birime yerleştirilmesi de yine takip ettiği diğer yöntemlerden biri olmuştur. Kapatılan patrikhane ile bölgedeki nüfus hareketleri devleti memnun etmemiş olabileceğinden devlet de patrikhaneyi kendine bağlı bir şekilde de olsa yeniden açarak İpek ve civar halkının huzur ve refahını sağlamaya çalışmış olabilir. Ayrıca Osmanlı Devleti hoşgörü politikasının bir nişanesi olarak patrikhaneyi tekrar açmış olmalıdır. Bölgede bulunan Ortodoks Sırlar da yaşanan gelişmelere paralel olarak etkilenmiş olabilir.

İpek'te 1530 yılında *Cami-i Sultan Mehmed Han* adını taşıyan mahalle, 1570 yılında *Cami-i Şerif* olarak kısaltılmış, *Sinan Voyvoda* ve *Piri Bey mahallelerinin* adları aynı kalmıştır. 1570 yılına ait defterin alt kısımlarında oluşan tahribat nedeniyle kayıtların bir kısmı okunamasa da bir sonraki tahrir kaydı olan ve 1582 yılına ait 93 numaralı mufassal tapu tahrir defterinden istifade edilerek silik mahalle adları tespit edilmiştir. Çünkü mahalle sayıları ve adları iki dönemde de aynıdır. Buradan hareketle isimleri okunamayan silik kısma tekabül eden iki mahalle adının Gülfem Hatun ve Çeribaşı olduğu anlaşılmaktadır. Hane kayıtlarında ise nüfus verilerinin oldukça farklı olması, bu yöntemin takip edilmesine olanak vermemiştir. Hasan Mahallesi'nin ismi okunuyorsa da mahallede yaşayanların yazıldığı kısım tamamen silik olduğundan mahallede o dönemde kaç kişinin yaşadığı bilinmemektedir. Mahalle adının Gülfem Hatun ve Çeribaşı olduğu düşünülen iki mahallede yaşayanların bir kısmı belli değildir. Silik kısımlarda bulunan nüfus verileri bu sebeple boş bırakılmıştır. Fakat bir mahallenin

⁴⁹ BOA, TTd. 367, s. 322 (H. 937/M.1530).

⁵⁰ Erhan Afyoncu, "Sokollu Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 354-357.

İpek Şehri'nde Nüfus ve Yerleşim (1485-1582)

defterde okunabilen ve sayılabilen kısımları belirtilmiş, silik kısımlar ise tabloda soru işareti ile gösterilmiştir. Örneğin Sinan Voyvoda Mahallesinin 25 hanesi okunabilmekte, diğer haneleri okunamamaktadır. Bu sebeple tabloda “25+?” şeklinde gösterilmiştir.

1570 yılında, bir önceki tahrir kaydı olan 1530 yılına göre mevcut beş Müslüman mahallesinin sayıları 13'e çıkmıştır. Yeni mahallelerin kurulmasının yanı sıra daha önce bulunan beş Müslüman mahallesindeki nüfus da artmıştır. Mahallede yaşayanların isimlerine baktığımızda: baba adları Abdullah olanların dikkat çekecek kadar fazla olması bir ihtida hareketinin yaşandığını düşündürmektedir. 1570 yılında Müslüman mahallelerinin isimleri ve nüfus verileri şu şekildedir:

Tablo III. 1570 ve 1582 Yıllarında İpek Şehri'nde Bulunan Müslümanlar

	1570 ⁵¹	1582 ⁵²
Mahalle	Hane	Hane
Cami-i Şerif	39	24
Sinan Voyvoda	25+?	12
Piri Bey	9	2
Ahmed Bey	29	17
Hüseyin	11	6
Hasan Çelebi /Ferik-zâde	-	7
Mustafa Bey	7	5
Mahmud Kadı	18	10
Orman	40	19
Gülfem Hatun	18+?	15
Mescid-i Hacı Mahmud	14	7
Bali Bey	28+?	10
Çeribaşı	-	8
Toplam	238	142

1570 yılında İpek merkez mahallerindeki Müslüman hanelerin bir kısmının eksik olmasına rağmen 1582 yılına göre sayının bir hayli fazla olduğu görülür. Müslüman hanelerin toplam sayısı 1530 yılında 150 iken 1570 yılında bu sayı silik kayıtlar hariç 238 olmuş, 1582 yılında ise 142'ye gerilemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi 1570 yılındaki bu nüfus artışının sebebi 1530-1570 yılları arasında yaşanan olaylar olmalıdır. Bölgede Osmanlı Devleti'nin yönetiminden doğan memnuniyet neticesinde İslamiyet'e geçiş hızlanarak Müslüman nüfus

⁵¹ BOA, TTd. 500, s. 372- 375 (H.978/M.1570).

⁵² TKGM. KKA., TTd. 93, s. 141-143 (H.990/M.1582).

artışı olumlu yönde etkilenmiş olabilir. Müslümanlara tanınan haklara sahip olmak amacıyla gayrimüslimlerin din değiştirmiş olmaları da ihtimaller arasındadır. Bölgede İslamiyet'e geçişin nedenini sadece Müslümanların sahip olduğu haklardan faydalanmak olarak belirlemek eksik ve yanlış olacaktır. Çünkü bölgede yaşayan milletlerden olan Arnavutların İslamiyet'e yakın olan ve sempati duyan bir millet olması yine bölge ve civarında yaşayan Ortodoks Sırplarla aynı ortamda bulunmaları Arnavutların özellikle de Katolik Arnavutların Müslüman olmalarını hızlandıran önemli faktörlerdendir. Bu durumu daha da açmak gerekirse, Arnavutlar bölgede yöneticileri olan Osmanlı Devleti'nin benimsediği İslam dini ve Sırp Ortodoksları arasında kalmış İslam dini kendilerine daha cazip gelmiştir.

İpek'te 1570 yılında bulunan Müslümanların kayıtları, gayrimüslimlerin Müslüman olduklarını düşündürmektedir. 1570 yılında bazı mahalle sakinlerinin yarısı, bazı mahallelerin de yarısından fazlası baba adı Abdullah olan kişilerden oluşmaktaydı. Örneğin 14 haneli Mescid-i Hacı Mahmud Mahallesi'nde yedi hanede kayıtlı olan kişilerin baba adı Abdullah'tı. Yine Mustafa Bey Mahallesi'ndeki 7 haneden 4'ü, Mahmud Kadı mahallesindeki 18 haneden 8'i, Ahmed Bey mahallesindeki 29 haneden 12'si, Sinan Voyvoda mahallesinin okunabilen 25 hanesinden 8'i, yine okunabildiği kadarıyla 28 hanesi olan Bali Bey Mahallesi'nin 13 hanesi, baba adı Abdullah olarak kaydedilen kişilerdendi. Diğer mahallelerde de baba adı Abdullah olan birkaç kişi bulunmaktaydı. Zikredilen mahallelerdeki baba adı Abdullah olan kişilerin sayısı dikkat çekicidir ve büyük olasılıkla bu kişiler İslamiyet'e geçen gayrimüslimlerdir. Üstelik 1530 yılında mevcut olmayan ve 1570 yılında yeni oluşan mahallelerdeki baba adı Abdullah olan kişilerin fazla olması, o kişilerin Müslüman mahallelerine sonradan geldiğini de göstermektedir. Bu bağlamda 1570 yılında şehrin nüfus artışının Müslümanlar lehine olduğu görülmektedir.

Müslümanlığın İpek'teki artışının bir diğer önemli nedeni de bölgenin Dukakinzadeler tarafından yönetilmesi idi. Dukakinzadeler, İslamiyet'e geçmiş ve isimlerini Mahmutbeyoğulları olarak değiştirmişlerdi. Rızaj, İpek Şehri Arnavutları'nın XVI. yüzyıl sonunda tamamen Müslüman olduğunu ileri sürmüştür. Öyle ki İpek şehrinde Müslümanlığa geçiş, bu sebeple diğer Balkan şehirlerinde olmadığı kadar yoğun ve hızlıdır⁵³. 1485 yılında mahalleleri bulunmasa dahi 33 hanesi olan Müslümanların, 1530 yılında beş mahalleden oluşan bir yerleşime sahip olduğu görülür. Buna karşın yine Balkanlarda bulunan Semendire Sancağı'na bağlı Belgrad Kazası'nda ise 1527 yılında bile Müslümanlara ait mahallelerin olmayışı⁵⁴ İslamiyet'in İpek Kazası'nda, bölgedeki diğer bazı bölgelerden daha hızlı yayıldığını göstermektedir.

İpek Şehri'nde 1485 yılından 1530 ve 1570 yıllarına kadar olan dönemde Müslümanların nüfuslarının dikkat çekici bir şekilde artmasına sebebiyet veren durum ve şartlar açıklanmaya çalışılmıştır. Nüfus potansiyelindeki değişim, dönem ve bölgede yaşanan çeşitli olaylarla saptanmıştır. Fakat 1582 yılına ait 93 numaralı tapu tahrir defteri ile yeni soru ve sorunlarla karşılaşmıştır. Çünkü 1582 yılında Dukakin Mirlihası Korkud Bey'in haslarından olan İpek'te Müslümanların mahalle sayısı değişmemişse de yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Müslümanların sayısı ciddi anlamda azalmıştır⁵⁵. Bahsi geçen dönemde İpek merkezinde bulunan mahallelerin genelinde 12 yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede nüfus miktarında ciddi anlamda bir azalma olduğu görülmüştür. Peki, nüfusun azalmasına sebep olan olay ya da

⁵³ Skender Rızaj, "1581/82 Yılı Mufassal Defterine Göre İpek Şehri", *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye sunulan Bildiriler*, C. IV Ankara 1986, s. 1755.

⁵⁴ İlhan Türkmen, *XVI. Yüzyılda Belgrad*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 72.

⁵⁵ TKGM. KKA, TTd. 93, s. 141 (H.990/M.1582).

olaylar ve ya durum neydi? Bu değişim tam olarak hangi tarihte yaşanmıştı? İslamiyet'e geçiş hızlanmış, Müslümanlar hallerinden memnun olarak ve zamana yayılan uygun koşullarla nüfuslarını düzenli şekilde arttırırken ne olmuştu da nüfus verileri kısa bir sürede bu kadar düşmüştü? XVI. yüzyıl sonlarında Anadolu'yu kasıp kavurmaya başlayan Celali İsyanları⁵⁶ Balkanlarda da mı etkili olmuştu? Arnavutluk, Osmanlı döneminde sık sık isyan çıkaran bir bölge olmuştur ve bu bağlamda Celali İsyanlarının yaşandığı XVI. yüzyılda İskenderiye Sancağı ve civarı da mı etkilenmişti? Ya da İpek merkezde yaşayan şehirli nüfus, iş gücü nedeniyle kırsal alana, köylere mi göç etmişti? Diğer bir deyişle halk, geçim sıkıntısı yaşamış ve artık kent merkezinde kendilerini besleyecek-barındıracak bir ortam mı bulamamıştı? Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik-askerî değişimler mi bölgeyi etkilemişti? İklimsel olaylar ve doğal afetler mi bu düşüşe sebep olmuştu? Osmanlı Devleti'nde sık sık yaşanan ve nüfus azalmasına sebep olan veba hastalığı mı bölgede etkili olmuştu?⁵⁷ Daha da sıralanabilecek olan bu sorular ile kayıtlara bakılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı bürokrasisinin bozulmaya başlaması neticesinde kayıtların düzenli ve sağlıklı tutulmaması gibi basit bir neden mi buna sebep olmuştu? Fakat nüfus azalma miktarının dikkat çekecek kadar fazla olması, kayıtların düzenli tutulmaması ile açıklanamazdı. Çünkü on iki yılda nüfus miktarında ciddi anlamda bir düşüş görülmüştü. Tahrir kayıtlarında yapılması muhtemel yanlış ve eksiklikler bu denli bariz bir farkı ortaya koyamazdı. Hem süre kısa hem de ortaya çıkan fark fazladır. Tüm bu sorularla 1582 kayıtlarına bakılmış, İpek Şehri genelinde yaşanan nüfus azalmasına bölgeyi etkileyen bir salgın hastalık ya da savaşın sebep olduğu anlaşılmıştır.

3- İpek Şehri'nde Gayrimüslim Mahalleleri ve Nüfusları

Mahallelerde köylere nazaran nüfusun dini anlamda gruplanması, farklı birimlerde yaşama durumu daha belirgindi. İlk dönem için nüfus durumu açısından sadece Müslümanlardan oluşan köy bulunmazken kaza merkezindeki mahallelerde Müslümanlar ve gayrimüslimler, farklı mahallelerde yaşamaktaydı.

İpek Şehri'nde 1485 yılında Müslüman nüfustan oldukça fazla olduğu görülen gayrimüslimlerin altı mahallesi bulunuyordu. Bu durum o dönem için normaldi. Çünkü İškodra Sancağı, 1479 yılında kurulmuş ve Osmanlı hâkimiyeti bölgede yeni tesis edilmeye çalışılmıştır. İpek'in 1485 yılına ait tahrir defterinde "*Defter-i atikde böyle mukayyed bulunmağın*" ifadesinin geçmesi, bölgeyle ilgili daha önce de bir tahrir yapıldığının göstergesidir. Fakat bu defter elimizde değildir. Arnavutluk bölgesi tahrirlerinden elimizde mevcut olan en eski defter, Hicri 835 (M. 1432) tarihli icmal defteridir⁵⁸. Bu bağlamda yerli gayrimüslim nüfusun fazla olması doğal bir sonuçtur. İlerleyen dönemlerde Müslüman nüfusun arttığı görülecektir. İpek Şehri'nde 1485 yılında bulunan gayrimüslim mahalleleri ve bu mahallelerde yaşayan vergi yükümlüsü nüfusa ilişkin veriler şu şekildedir: ⁵⁹

⁵⁶ Celali İsyanları için bkz. Mücteba İlgürel, "Celali İsyanları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 252-257; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Celali İsyanları, İstanbul 1995; Sam White, *Osmanlı'da İsyan İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013; William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2000.

⁵⁷ XVIII. yüzyıldan itibaren İškodra ve Batı Balkan ülkelerinde vebanın yayıldığı ve hastalıktan dolayı pek çok insanın hayatını kaybettiği görülmüştür. Bu durum bölgede daha önce de bir veba salgının olma ihtimalini akla getirmektedir. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul 1997, s. 47.

⁵⁸ Bu defter, Halil İnalcık tarafından neşredilmiştir; *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987. Defterde İpek Kazası Arnavud Sancağı'na bağlı değildir. 1479 yılında Arnavutluk İskenderiyesi olarak geçen bölgede kurulan İskenderiye diğer adıyla İškodra Sancağı'na dâhil edilmiştir.

⁵⁹ BOA, TTd. 17, s. 3-6 (H.890/M.1485).

Tablo IV. 1485 Yılında İpek Şehri'nde Bulunan Gayrimüslimler

Mahalle	Hane	Mücerred	Bive
Petro veled-i Dimitraşani	27	5	3
Nikola veled-i Vukman	15	3	4
İsteban Zekani	17	2	3
Radiç veled-i Pop	13	1	1
İvanko veled-i Radomina	21	7	3
Dabjiyo	12	2	2
Toplam	105	20	16

İpek'te 1530 yılında da altı gayrimüslim mahallesi bulunuyordu. Fakat dikkat çeken mahalle isimlerindeki değişimlerdi. Mahallelerin en kalabalığı 26 hane ile Deli Yovan Mahallesidir. İsimlerinin nereden geldiği hususunda bir bilgi bulunmamakla birlikte gayrimüslimlerce önemli görülen şahısların isimlerini aldığı muhtemeldir. Toplam altı gayrimüslim mahallesinde 97 hane, dokuz mücerred ve altı bive bulunuyordu⁶⁰. Gayrimüslim nüfusta bir önceki tahriri yansıtan 1485 yılına ait defter kayıtlarına nazaran düşüş olduğu görülmektedir. Bunun olası sebepleri Müslüman mahalleleri kısmında belirtilmiştir. Gayrimüslim mahallerindeki vergi yükümlüsü nüfusa ilişkin veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir⁶¹.

Tablo V. 1530 Yılında İpek Şehri'nde Bulunan Gayrimüslimler

Mahalle	Hane	Mücerred	Bive
Deli Yovan	26	2	6
Petko	14	3	3
Nikola	16	-	-
Dobro	20	4	-
Radko	11	-	1
İsvetko	10	-	2
Toplam	97	9	12

⁶⁰ BOA, TTd.367, s. 322 (H.937/M.1530).

⁶¹ BOA, TTd.367, s. 322-323 (H.937/M.1530).

Şehirde 1570 yılında bulunan gayrimüslim mahalleleri ve bu mahallelerde yer alan vergi yükümlüsü gayrimüslim nüfus ise şu şekildedir⁶²:

Tablo VI. 1570 Yılında İpek Şehri'nde Bulunan Gayrimüslimler

Mahalle	Hane	Mücerred
Gura Pabuççi	19	8
Nikola Vukman	9	4
Anderya	5	4
Oliver	4	-
Haymenagân (Göçebeler)	13	-
Toplam	50	16

Mahalleler dışında haymanegân olarak kaydedilen bir başlık altında, göçebe olarak yaşayan gayrimüslimler bulunduğu görülmektedir. Bu gayrimüslimlerin hane sayısı 13'tür. Bunlar, İskenderiye Kazası'ndan göç ederek İpek'e yerleşmişler ve burada ayakkabıcılık mesleğini icra etmektedirler. Ayrıca altı akça duhan vergisi ödemektedirler⁶³.

Gayrimüslim nüfusta 1570 yılında Müslüman nüfusta olduğu kadar bir artış görülmemiştir. 1570 yılında merkezde bulunan mahallelerde yaşanan nüfus değişimlerinin ana nedeni İslamiyet'in gayrimüslimler arasında yayılmasıdır. 1530'da bulunan altı gayrimüslim mahallesi 1570 yılında dört mahalleye düşmüş ve o dört mahallede yaşayan kişilerin sayısı da 1530'a göre bir hayli azalmıştır. Dikkat çeken bir unsur da gayrimüslimlerin neredeyse yarısının mücerred olmasıdır. Mücerredler bilindiği üzere bekâr kişilerdi, peki bunların sayısı o dönem için biraz fazla değil miydi? Bu kişiler neden evlenmemiş ya da evlenememişti? Ekonomik olarak evliliğe güçlerinin yetmeyişi de evlenmemelerinin bir sebebi olabilirdi.

Şehirdeki gayrimüslimlerin sayısı 1582 yılında daha da azalmıştır. Gura Pabuçi Mahallesi, 1582 yılında gayrimüslimlerin tek kalabalık mahallesini oluşturmaktaysa da bir önceki döneme göre yine de mahalle ahalisinin sayısı azalmıştı. Üstelik diğer mahalleler hâli yani boş olarak kaydedilmişti. Bu durum da boş olan gayrimüslim mahallelerinde bir göç hareketinin gerçekleşmiş olabileceği gibi bölgenin güvenliğiyle ilgili bir sorun yaşanması sonucunda mahallelerin boşaldığı gibi ihtimalleri de düşündürmektedir.

Tüm bu ihtimaller dâhilindeki sorular İpek Kazası özelinde sorulabilirdi. Fakat Balkanlarda, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan diğer sancak ve kazalardaki nüfus hareketlerine bakıldığında, Müslüman nüfusun artmasına sebebiyet veren durumun net bir şekilde İslamiyet'in Balkanlarda yayılması olduğu görülmektedir.

Gebrân-ı Nefs-i İpek olarak kaydedilen İpek merkezdeki mahallelerde yaşayan ve 1582 yılında da azalmaya devam eden gayrimüslimlerle ilgili veriler şu şekildedir⁶⁴.

⁶² BOA, TTd.500, s. 372- 375 (H.978/M.1570).

⁶³ “Haymanegân: İskenderiye Nahiyesi'nden bazı kâfirler gelüb Nefs-i İpek'te pabuççuluk edüp altışar akça resm-i duhan verirler”; BOA, TTd.500, s. 377 (H.978/M.1570).

⁶⁴ TKGM. KKA, (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi) TTd.93, vr. 143 (H.990/M.1582).

Tablo VII. 1582 Yılında İpek Şehri'nde Bulunan Gayrimüslimler

Mahalle	Hane	Mücerred
Gura Pabuççı	6	2
Oliver	2	-
Haymenagân (Göçebeler)	2	-
Toplam	10	2

İpek'te 1570 yılında bulunan dört gayrimüslim mahallesi 1582 yılında yerleşimi bulunan iki mahalleye, 50 hane ve 16 mücerred olan gayrimüslimlerin sayısı ise 10 hane ve 2 mücerrede düşmüştür. 1570 yılında ayakkabıcılık yapan ve haymanegân olarak kaydedilen gayrimüslimlerin sayısı da ciddi anlamda azalmış, 1570 yılında 13 hane olan bu ayakkabıcı göçebe grup, 1582 yılında sadece iki haneden ibarettir. Nikola Vukman ve Anderya Mahalleleri hâli, yani boş olarak kaydedilmişti. Bu düşüşün sebebinin sadece İslamiyet'e geçiş olarak açıklamak 1582 yılı için doğru olmayacaktır. Çünkü 1582 yılında sadece gayrimüslimlerin değil Müslümanların sayıları da azalmıştır. Fakat Müslümanların azalma oranı gayrimüslimler kadar yüksek değildir. Bu sebeple İslamiyet'in yayılmasının devam ettiği çıkarımı yapılabilir. Her iki dinî grubu da etkileyen başka bir olayın yaşanması muhtemeldir. Yaşanmış olması muhtemel olan bu olayın yanı sıra gayrimüslimler arasında İslamlaşmanın devam etmesi gayrimüslim nüfusun daha da azalmasına sebep olmuştur.

Verilerin Değerlendirilmesi

İpek kaza merkezinde bulunan Müslüman ve gayrimüslimlerin nüfusuna dair mufassal tapu tahrir defterine yansıyan sayısal veriler, ayrıntılı bir şekilde yukarıdaki bölümlerde verilmiştir. Elde edilen bu verilerden hareketle tahmini nüfusun hesaplanması ve hesaplanan nüfus miktarının yıllara göre karşılaştırılması ise bu başlıkta yapılacaktır.

Bir bölgede yaşayan kişilerin statüleri (evli, bekâr-mücerred, dul-bive), tasarruflarında bulunan toprakları (çift-bennak gibi), vergi muafiyetleri gibi hususlar dikkate alınarak defterlere kaydedilmektedir. Bu doğrultuda kaydedilen verilerden yola çıkarak bölgenin nüfus miktarını tespit etmek mümkündür. Elbette tahrir defterlerine bölge nüfusu günümüz anlayışıyla kaydedilmemiştir. Bu yüzden elde edilen sonuç tahminî olmaktan öteye geçememektedir. Tahrir defterlerinden hareketle nüfus tespiti yapılırken takip edilen genel yöntem, her hanede beş kişinin yaşadığı farz edilerek $hane \times 5 + mücerred$ (bekâr) formülünün kullanılmasıdır. İpek'te yaşayan Müslümanlar 1530 yılı defteri hariç diğer kullandığımız defterlerde sadece hane olarak kaydedilmiştir. 1530 yılında ise mücerredler ehl-i beratlar ve vergiden muaf olan kişiler ayrı ayrı belirtilmiştir. Müslümanların tahmini nüfusu hesaplanırken 1485, 1570 ve 1582 yıllarında veriler sadece hane olduğu için, defterlerde belirtilen hane sayılarının 5 ile çarpılması yeterli olacaktır. 1530 yılı verilerinde ise hane, imam, müezzin, ehl-i berat olarak ayrı ayrı kaydedilen ahalinin sayısı toplanarak 5 sayısı ile çarpılacak, çıkan sonuç mücerred sayısı ile toplanacaktır. Gayrimüslim nüfusa dair defterlere yansıyan verilerde farklı bir ifade olarak dul gayrimüslim kadınlar olan *biveler* de bulunmaktadır. Hanelerde beş kişi yaşadığı varsayılıyorsa dul olan ve dolayısıyla hane reisi olmayan her bive için de 4 sayısını esas almak yanlış olmayacaktır. Çünkü gayrimüslim kadının kaç yaşında dul kaldığını bilmek mümkün değildir. Eğer bu mümkün olsaydı bivelerin hesaplamasına yönelik farklı rakamlar

İpek Şehri'nde Nüfus ve Yerleşim (1485-1582)

esas alınabilirdi. 1570 ve 1582 yılları kayıtlarına yansıyan göçebeler de hesaplama dâhil edilmiştir. O dönemde İpek merkezde yaşayan gayrimüslim göçebeler de gayrimüslim nüfusa dâhil edilmiştir. Sonuç olarak gayrimüslimlerin tahmini nüfusu hesaplanırken $hanex5+bivex4+mücerred$ formülü uygulanacaktır.

Şehirde yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimlerin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo XVIII. İpek Şehri'nde 1485-1582 Yıllarında Bulunan Müslüman ve Gayrimüslimlerin Tahmini Nüfusu⁶⁵

	1485 ⁶⁶		1530 ⁶⁷		1570 ⁶⁸		1582 ⁶⁹	
	Veriler	Tahmini Nüfus	Veriler	Tahmini Nüfus	Veriler	Tahmini Nüfus	Veriler	Tahmini Nüfus
Müslümanlar	33 h	165	147h+3 mc.	738	238 h.	1190	142 h.	710
Gayrimüslimler	120 h. + 20mc +16 bv.	609	97 h. + 9 mc. +12 bv.	542	50h.+16 mc.	266	10 h. + 2 mc.	52
Toplam Nüfus	774		1280		1456		762	

İki farklı dine mensup grubun dört tahrir defterindeki nüfus hareketleri yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi olmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde belirtilen tahrir defterlerine yansıyan verilerle, tahmini nüfus hesaplanması sonucunda bulunan veriler birbiriyle doğru orantılıdır.

İpek şehir merkezinin nüfus değişimi, 1570 ve 1582 yıllarına ait iki mufassal tapu tahrir defteri verileri doğrultusunda oldukça şaşırtıcıdır. Nüfus oranının 12 yıl süre içerisinde göstermiş olduğu değişiklik, bu duruma sebep olan ihtimaller üzerine düşünmeyi zorunlu kılmıştır. Kazanın sonradan İslam dinini seçen Dukakinzadeler tarafından yönetiliyor olması, Balkanlarda bulunan diğer kazalara göre daha hızlı Müslümanlaşmaya sebebiyet vermiş ve bu doğrultuda bölgede Müslüman nüfus düzenli olarak artmıştır. Fakat 1582 yılında sadece gayrimüslim nüfus değil Müslüman nüfusta da ciddi oranda azalma yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin gerçekleştireceği seferler için bölgeden asker alımına yönelik kayıtlar, nüfusun bir kısmının seferlere gittiğini göstermektedir. Ayrıca kaza merkezinden köylere bir göç hareketinin olduğu da kayıtlardan anlaşılmaktadır. Köylerdeki çiftlik sayılarının çoğaldığı görülmektedir. Bu durum, o dönemde Osmanlı Devleti sınırlarında genel olarak yaşanmıştır. Büyük çiftliklerin kurulması, köy nüfusunu artırmıştır. Nüfus azalmasına bir diğer neden olarak dönemin şartları gösterilebilir. XVI. yüzyılın sonlarında devlet ekonomisi zayıflamış, enflasyon oranı oldukça yükselmiştir. Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar uğraştıran 1578-1618 döneminde Habsburg İmparatorluğu ve İran üzerine yapılan savaşlar da İpek dâhil ülke genelinde nüfusun azalmasına sebebiyet vermiş olabilir.

⁶⁵ Tabloda kullanılan kısaltmalar: h. : hane, mc. : mücerred, bv. : bive.

⁶⁶ BOA, TTd. 17, s. 210-214 (H. 890/M. 1485).

⁶⁷ BOA, TTd. 367, (H. 937/M. 1530).

⁶⁸ BOA, TTd. 500, (H. 978/ M. 1570).

⁶⁹ TKGM. KKA, TTd. 93, vr. 141-143, (H.990/M.1582).

Grafik I. 1485-1582 Yıllarında İpek Şehri'nde Bulunan Müslüman ve Gayrimüslimlerin Tahmini Nüfus Dağılımı

Görüldüğü üzere İpek şehrinde bulunan Müslümanların nüfusu sürekli ve yüksek miktarda bir artış grafiği sergilerken, gayrimüslim nüfus ise düşüş eğilimindedir ve bu düşüşler keskin bir oranda gerçekleşmiştir. Müslümanların daha çok şehir merkezinde bulundukları, yeni ele geçirilen bir şehrin merkezine yönelik İslamlaşmanın olduğu bu grafikten de net bir şekilde çıkarılmaktadır. Müslüman nüfusta sadece 1570'den 1582 yılına gelindiğinde bir düşüş hareketi yaşanmıştır. Bu durum da gayrimüslimlerin düşüş oranı kadar yüksek değildir.

Grafik II. İpek Şehri'nde 1485-1582 Yılları Arasında Yaşanan Nüfus Değişimi

Müslümanların tahmini nüfusu 1485 yılında 165 iken 1530 yılında % 347 oranında artarak 738 olmuştur. 1570 yılında da artış devam etmiş bu defa Müslüman nüfus şehirde % 61 oranında artmış ve 1190 kişiye yükselmiştir. 1582 yılına gelindiğinde ise Müslüman nüfusta %

İpek Şehri'nde Nüfus ve Yerleşim (1485-1582)

40 oranında bir azalma yaşanmıştır. Müslümanların tahmini nüfusları 1582 yılında 710 kişiye düşmüştür. İpek Şehri'nde yıllar içerisinde yaşanan nüfus hareketleri yukarıda bahsedilen nüfus hareketleriyle aynı olduğundan muhtemel sebepleri yinelemek gereksiz olacaktır.

Gayrimüslimlerin nüfus hareketlerine bakıldığında Müslümanların nüfus hareketlerine göre ters bir doğrultuda değiştiği görülmektedir. Şehirde Müslümanların nüfusları 1582 yılı kayıtları hariç sürekli ve yüksek oranlarla artarken gayrimüslimlerin de sürekli ve ciddi oranlarda azaldığı tespit edilmiştir. 1485 yılında tahminen 609 kişi olan gayrimüslimler, 1530 yılında % 11 oranında azalarak 542'ye, 1570 yılında yaklaşık % 51 oranında azalarak 266 kişiye ve 1582 yılında ise % 80 gibi ciddi bir oranda azalarak 52 kişiye düşmüştür.

Grafik III. İpek Şehri'nde Gayrimüslimlerin Toplam Nüfusa Oranı

Grafik IV. İpek Şehri'nde Müslümanların Toplam Nüfusa Oranı

Müslümanlar, 1485 yılında grafiklerde de görüldüğü gibi İpek merkezindeki mahallelerdeki toplam nüfusun % 21'ini oluşturmaktaydı. 1582 yılına ait verilere göre ise İpek merkezi artık nüfusunun % 93'ü Müslümanlardan oluşan bir İslam şehrine dönüşmüştür.

Arnavutluk'taki diğer iki sancak olan İlbasan ve Avlonya Sancaklarında da İskenderiye Sancağı'na bağlı olan İpek Şehri'nde olduğu gibi Müslüman nüfus artmıştır. Öyle ki 1430 yıllarında Arnavutluk'taki nüfusun % 10'unu oluşturan Müslüman nüfus, 1520'lilerde % 25'e, 1580'lerde ise %30'a çıkmıştır⁷⁰. Balkanlarda İslamlaşmanın etkisi ile Müslüman nüfusun artması Üsküp kazasında da görülmektedir. Öyle ki kazada bulunan Müslüman nüfus, 1455 yılından 1569 yılına kadarki süreçte % 320 oranında artmıştır⁷¹. İpek kaza merkezinde 1485 yılından 1582 yılına kadar olan sürede Müslümanların nüfus artış hızı da % 330'dur.

Sonuç

İpek Şehri'nde 1485 yılında 33 Müslüman hane bulunuyordu. Gayrimüslimler ise altı mahallede yaşıyor, 105 hane, 20 mücerred ve 16 biveden oluşuyorlardı. Kaza merkezinde 1530 yılında 1485 yılına göre Müslümanlar, mahalle sayılarını arttırırken gayrimüslimlerin mahalle sayısı sabit kalmıştır. Bu dönemde şehirde beş Müslüman, altı gayrimüslim mahallesi mevcuttur. Müslümanlar, 129 hane, beş imam, dört müezzin, dokuz ehl-i berat ve üç mücerredten oluşmakta iken gayrimüslimler, 97 hane, dokuz mücerred ve 12 biveden müteşekkildi.

Kaza merkezinde yaşayan gayrimüslimlerin nüfus hareketleri, son kayıt olan 1582 yılı hariç, Müslüman nüfus hareketleriyle ters orantılı olarak değişim göstermiştir. Müslüman nüfus, 1582 yılına kadar artarken gayrimüslim nüfus da tam tersi azalmıştır. Gayrimüslimlerin nüfus değişim oranlarına bakıldığında, nüfuslarını 1485 yılından 1530 yılına % 11, 1530 yılından 1570 yılına % 50,9, 1570 yılından 1582 yılına gelindiğinde ise % 80 oranında azalmıştır. Şehrin 1485 yılından 1582 yılına kadar olan dört tahrir defterlerinde bulunan verilere göre gayrimüslimlerin sayısı sürekli azalmıştır.

Sonuç olarak 1485 yılından 1582 yılına kadar olan süreçte kent merkezinde Müslüman nüfus 165 kişiden 710 kişiye olmak üzere % 330 artmış, gayrimüslimler ise 609 kişiden 50 kişiye olmak üzere % 91 oranında azalmıştır. Kaza merkezindeki Müslüman ve gayrimüslim nüfuslarının toplam nüfus içindeki oranı değerlendirildiğinde ise 1485 yılında Müslümanlar, nüfusun % 21'ini, 1530 yılında % 57'sini, 1570 yılında % 81'ini 1582 yılında ise % 93'ünü oluşturmaktadır. Gayrimüslimlerin toplam nüfusa oranı ise 1485 yılında % 78, 1530 yılında % 42, 1570 yılında % 18, 1582 yılında da % 6'dır.

Veriler genel olarak değerlendirildiğinde 1462 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren İpek Şehri'nde 1485-1582 yıllarında Müslüman nüfusun arttığı, gayrimüslim nüfusun ise azaldığı görülmüştür. Bu durumun ana sebebi Balkanlar'da İslamiyet'in yayılmasına bağlı olarak gayrimüslimlerin Müslüman olmasıdır. Fakat 1582 yılında hem iki grubun nüfusunda hem de yüksek oranlarda bir nüfus azalması söz konusudur. 1582 yılında Müslümanların nüfusları on iki yıl önceki kayıtlara göre % 40, gayrimüslimlerin ise % 80 gibi ciddi bir oranda azalmıştır. Bu durumu daha önceki kayıtlarda karşılaşılan nüfus hareketlerinin sebebi olarak İslamiyet'in yayılması ile açıklamak mümkün değildir. Çünkü 1582 kayıtlarında gayrimüslim nüfus azalmış olsa da Müslümanlar da % 40 gibi ciddi bir oranda azalmıştır. Şehrin genel nüfusu da

⁷⁰ Ahmet Cebeci, Güray Kırpık, "Tahrir Defterlerine Göre Osmanlı Fethinden Sonra Arnavutluk'ta Hristiyan ve Müslüman Nüfus Değişimleri", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2006, s. 295.

⁷¹ Mehmet İnbaşı, "Fetihten İtibaren Üsküb'de Türk Nüfusu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Erzurum 1995, s. 74.

neredeysse 1485 yılındaki nüfus miktarına gerilemiştir. Bu sebeple İpek şehir merkezinde 1582 kayıtlarına yansıyan nüfus değişimi için farklı bir durumun söz konusu olduğu açıktır. Üstelik bu durum tüm şehri etkilemiştir. Bu doğrultuda kayıtlar, nüfus azalmasına sebebiyet veren durumun ne olduğunun belirlenmesi açısından incelenmiş, bu sebebe dair öngörü sağlayabilecek bir işaret aranmıştır. Aynı zamanda dönemin siyasi ve askeri durumu da göz önünde bulundurulmuştur. Her ne kadar bu çalışmada İpek kırsalı incelenmemişse de kırsala dair veriler de incelenmiştir. Şehir merkezinde gayrimüslim mahallelerin birçoğu hali olarak kaydedilmiştir. Yine kırsalda da aynı dönemde pek çok köy boşalmış, bazı köylerdeki ahali ürünlerini bile tarlada bırakıp köyü terk etmiştir. 1582 yılında kırsalda ve şehir merkezinde nüfus azalmıştır. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde İpek'i genel olarak etkileyen bir olayın yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu olay şehrin güvenliğini bozan ve artık şehri yaşanmaz bir hale getiren yağma ve bir saldırı olabilir. Yine genel manada bölgede etkili olan bir hastalık salgını da söz konusu olabilir. Bunun yanı sıra o dönemde gerçekleşen savaşlar da nüfusun azalmasına sebep olan ihtimaller arasındadır.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

a- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu Tahrir Defterleri (TTd.)

17 (H. 890/M.1485).

367 (H. 937/M.1530).

500 (H.978/M.1570).

Cevdet Darphane Tasnifi (C.DRB.)

62-3062/1, (H.1180/M.

62-3062/2, (H.1181/M.1766)

Divân-ı Hümayun Baş Muhasebe Defterleri (DBŞM.d)

79, (M. 1572-1576).

1250, (M. 1715)

Divân-ı Hümayun Mevkûfât Kalemi Defterleri (DMKF.d.)

27575, s. 11 (H.1095/1684).

b-Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TKGM.KKA)

TTd. 93 (H.990/M.1582).

2- Yayınlanmış Vesikalar-Kaynak Eserler

Salname-i Vilayet-i Kosova, Yayına Haz. H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul 2000.

506 Numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrir Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2009.

Şemseddin Sami, "İpek", *Kamusu'l-Âlâm*, C. 2, İstanbul 1306.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi I, 1.-6. Kitaplar, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin, İstanbul 2011.

3-Araştırma ve İnceleme Eserleri

- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Celali İsyanları, İstanbul 1995.
- AKTEPE, M. Münir, “Kosova”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, s. 216-219.
- CEBECİ, Ahmet, Güray Kırpık, “Tahrir Defterlerine Göre Osmanlı Fethinden Sonra Arnavutluk’ta Hristiyan ve Müslüman Nüfus Değişimleri”, *Balkanlarda İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Tiran 2003)*, İstanbul 2006, s. 291-297.
- CERABREGU, Muharem, “Development of Urbanization and Economic Activities in the Province of Kosova During the Ottoman Empire (1389-1912)”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, 21-25 Ağustos 1989, Ankara 1990.
- DEMİR, Alpaslan, “15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, C. 34/S. 58, 2015, s. 563-581.
- DEMİR, Alpaslan, “15-16. Yüzyıl Göç Çalışmalarında Yöntem ve Terkedilmiş Köyler Meselesi: Menemen Kazası Örneği”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (GTTAD)*, C. 2, S. 3, Ocak 2020, s. 137-142.
- GRISWOLD, William J., *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2000.
- GÜMÜŞÇÜ Osman, Emine Erdoğan Özönlü, “Osmanlı Devleti’nin “Resm-i Çift” Uygulamalarını Yeniden Düşünmek”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, 2016, s. 177-217.
- GÜNALAN, Rıfat -Zeki Kavanoz, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Kosova Bölgesine Ait Mukataa Defterleri”, *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, s. 115-122, İstanbul 2011.
- İLGÜREL, Mücteba, “Celali İsyanları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 252-257.
- İNALCIK, Halil, *Hicri 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987.
- İNBAŞI, Mehmet, “Fetihten İtibaren Üsküb’de Türk Nüfusu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Erzurum 1995, s. 71-80.
- İNCİCİYAN, P. L. H.D. Andreasyon, “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, İstanbul 1973-74.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 425-429.
- PANZAC Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul 1997.
- RIZAJ, Skender, “1581/82 Yılın Mufassal Defterine Göre İpek Şehri”, *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV Ankara 1986, s. 1751-1755.
- RIZAJ, Skender, “Tapu Tahrir Defterlerinin Osmanlıcası”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara 1990.
- RIZAJ, Skender, *Kosova Gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII: Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizja Popullore*, Pirishtine 1982.

İpek Şehri'nde Nüfus ve Yerleşim (1485-1582)

- SANDOR, Pap, "Peçuy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 214-216.
- SANNAV, Sabri Can, "Tanzimat'ın İpek Şehrine Etkileri", *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 104, S. 337, Eylül 2015.
- SÜLÇEVİ, İsa, Nebahat Sülçevsi, "Kosova Türkçesi-İpek Değişkesi", *Tehlikedeki Diller Dergisi*, C.3, S. 3, Kış-2013, s. 367, ISSN: 2148-130X.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.
- TÜRKMEN, İlhan, *XVI. Yüzyılda Belgrad*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2014.
- ÜNLÜ, Mucize, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Balkan Şehri: İpek", *Studies of The Ottoman Domain*, Volume: 7, Issue: 12, February 2017, s. s.140-164.
- VİRMİÇA, Raif, "İpek", *Medeniyet Araştırma Bilim Dergisi*, S. 4, yıl:1, Prizren 2002, s. 135-139.
- VİRMİÇA, Raif, *Kosova Hamamları*, Ankara 2002.
- WHITE, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013.

702

Volume 12
Issue 2
A Tribute to
Assoc. Prof.
Dr. İlknur
Mangır
Karagöz,
April
2020